

การศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง

The Study of Place Identity in Built Environment

มาริส หิรัญดียะกุล^{1*} และ นพดล ตั้งสกุล²

Marisa Hiranteeyakul^{1*} and Nopadon Thungsakul²

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น 40002 ประเทศไทย

Faculty of Architecture Khon Kaen University, Khon Kaen, 40002 Thailand

* Corresponding author e-mail: marisa.h@kkumail.com^{1*}, nopthu@kku.ac.th²

Received 31/3/2020 Revised 4/1/2021 Accepted 5/1/2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีอัตลักษณ์ถิ่นที่ เครื่องมือและวิธีการในการสร้างกรอบแนวคิดในการค้นหาอัตลักษณ์ถิ่นที่ โดยวิธีการศึกษาได้ใช้การทบทวนวรรณกรรมผ่านมุมมองของนักคิด ในหลากหลายสาขาวิชา ทั้ง มานุษยวิทยา จิตวิทยา ภูมิศาสตร์ รวมทั้งสาขาวิชาทางสถาปัตยกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านอัตลักษณ์ถิ่นที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง เพื่อแสวงหากรอบแนวคิดและวิธีวิจัยที่เหมาะสมในบริบทสังคมไทย ทั้งนี้การศึกษอัตลักษณ์ถิ่นที่จะช่วยให้เข้าใจถึงตัวตนของถิ่นที่ ที่ถูกสร้างขึ้นและยังรากลึกอยู่ในความทรงจำ ภายใต้บริบทของเวลาที่มีความเป็นพลวัต สืบทอดและผลัดซ้ำต่อเนื่อง จนเป็นที่ยอมรับในสังคมจนเกิดเป็นจิตวิญญาณของถิ่นที่ ซึ่งจากการศึกษาปรากฏแนวทางที่สามารถใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ 2 แนวทาง คือ การศึกษาในเชิงปรากฏการณ์นิยมและปฏิฐานนิยม ทั้งนี้เครื่องมือที่ใช้ไม่มีรูปแบบที่ตายตัว แต่ปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสภาพแวดล้อมของพื้นที่ โดยมีลักษณะผสมผสานวิธีการวิจัยทั้งสองแนวทาง

คำสำคัญ

อัตลักษณ์ถิ่นที่

ความรู้สึกรักสำนึกในถิ่นที่

ปรากฏการณ์นิยม

ปฏิฐานนิยม

Abstract

This article creates a conceptual framework for finding place identity, in terms of theoretical concepts, instruments, and methods. The study has been conducted through a literature review that collects various viewpoints from scholars in anthropresearches payingological, psychological, geographical, and architectural. Such a review also covers many related type of research paying attention to place identity. This is to draw a conceptual framework and methodology for studying place identity in the Thai social context. The study of place identity helps to understand the identity of the created place that is embedded in memory, dynamic inherited, and reproduced until being accepted in society and becoming the spirit of the created place. Finding from this article indicates that there are 2 approaches for research framework either phenomenalism or positivism. The findings also notes that the research tool for the study of place identity is a combination of qualitative and quantitative methods, which is adapted to be associated with the Thai context.

Keywords

Place Identity

Sense of Place

Phenomenalism

Positivism

1. บทนำ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีอัตลักษณ์ถิ่นที่ วิธีการ รวมถึงเครื่องมือ ในการสร้างกรอบแนวคิดในการค้นหาอัตลักษณ์ถิ่นที่ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรม และผลงานทางวิชาการในประเด็นการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างในประเทศไทยนั้น ยังมีความไม่ชัดเจนในประเด็น การให้นิยามความหมายของอัตลักษณ์ถิ่นที่ รวมถึงกรอบแนวทางในการศึกษาวิจัย ทั้งนี้วิธีการในการศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนได้ใช้การทบทวนวรรณกรรม รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านอัตลักษณ์ถิ่นที่ที่ผ่านมา เพื่อสร้างกรอบแนวคิด จากการวิเคราะห์สังเคราะห์ อันนำไปสู่กรอบแนวคิดการวิจัย ก่อเกิดความรู้ความเข้าใจที่สามารถประยุกต์ใช้เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาทางอัตลักษณ์ถิ่นที่ที่สอดคล้องเหมาะสมต่อบริบทของสังคมไทย

การก่อตัวของการศึกษาทางด้านอัตลักษณ์ถิ่นที่ เป็นการขยายและต่อยอดองค์ความรู้ ที่ถูกพัฒนามาจากคำว่าอัตลักษณ์ในทางสังคมศาสตร์และทฤษฎีแนวคิดเรื่องสถานที่ (Place) ซึ่งเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่กับมนุษย์ โดยคำว่า Place ในภาษาไทยมีความหมายคือ ความเป็น “สถานที่” หรือ “ถิ่นที่” บทความนี้ ผู้เขียนเลือกใช้คำจำกัดความของคำว่า Place หมายถึง ถิ่นที่ เนื่องจากคำว่าถิ่นที่ มีนัยยะให้ความรู้สึกที่มีชีวิตชีวา ลึกซึ้ง เข้ากับบริบทของท้องถิ่นที่มีมิติการรับรู้ในเชิงความหมาย ซึ่งตรงกับวัตถุประสงค์หลักของผู้เขียน

ทั้งนี้ทิศทางการศึกษาทางด้านอัตลักษณ์ถิ่นที่ ในปัจจุบันเนื้อหาของการศึกษาถูกกล่าวถึงในมุมมองของอัตลักษณ์ท้องถิ่น และปรากฏในการสร้างภาพลักษณ์ของชุมชนภายใต้กระบวนการท้องถิ่นนิยม ในการศึกษาของ (Rakngam, 2016) ได้กล่าวถึงเหตุผลของการรื้อฟื้นอัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งมาจากความต้องการในการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่นในอดีตเพื่อผลตอบสนองทางด้านเศรษฐกิจภายใต้ลัทธิบริโภคนิยม (Consumerism) ส่งผลให้อัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่นในอดีต ไม่ว่าจะเป็นประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรมที่ผ่านการรื้อฟื้นขึ้นมา กลายเป็นสินค้าเพื่อการบริโภคผ่านการท่องเที่ยว รวมถึงภาครัฐหยิบยกมาเป็นประเด็นทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและฟื้นฟูเมืองอย่างกว้างขวาง นับตั้งแต่กระแสการตื่นตัวสมัยใหม่ (Modernization) โดยพยายามวิเคราะห์สังเคราะห์และตั้งคำถามเกี่ยวกับชุมชนเพื่อนิยามและให้ความหมาย รวมทั้งรื้อสร้างอัตลักษณ์ (Deconstruction) เพื่อนำไปสู่การสร้างแบรนด์ของเมือง

กระบวนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่นดังกล่าว ส่วนหนึ่งถูกมองว่าฉาบฉวย ไม่ตอบสนองความต้องการของผู้คนในท้องถิ่น ด้วยความไม่เข้าใจถึงที่มาของประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ส่งผลให้ความหมายและใจความสำคัญของอัตลักษณ์ของถิ่นที่ได้ถูกบิดเบือนและพร่าเลือน ในการศึกษาย่านชุมชนภายใต้กรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่นั้น เป็นวิธีคิดที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของการดำรงอยู่ในสถานที่ ที่มีคุณค่าต่อจิตใจของผู้คนเชื่อมโยงระหว่างกายภาพและนามธรรมเข้าด้วยกัน มิติทางสังคมในการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นที่ซึ่งมีความหมายที่มากกว่าเพียงพื้นที่ หรืออาคาร แต่มองเข้าไปถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ในย่านนั้นๆ ความสำคัญของการใช้พื้นที่ร่วมกันของชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นโดยคิดคำนึงถึงผู้ที่หายใจอยู่ในเมืองนั้น เป็นการผสมผสานมิติทางสังคมศาสตร์ที่เป็นการทำความเข้าใจพื้นที่ที่ไม่ใช่เพียงทางกายภาพอย่างเดียว หัวใจสำคัญหนึ่งของการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่คือ คนใน (Insider) ผู้ซึ่งอยู่อาศัย ยึดโยงกับพื้นที่นั้นๆ เป็นเมือง เป็นบ้าน เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่เต็มไปด้วยเรื่องเล่าที่ประกอบขึ้นด้วยความรู้สึก อันสามารถนำไปสู่รูปแบบของการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่จากระดับล่างสู่บน เกิดความรู้สึกสำนึกผูกพันระหว่างคนกับย่านชุมชน และความมีตัวตนบางอย่างของกลุ่มคนร่วมกัน

บทความวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่ ผ่านสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง มีความหมายครอบคลุมมิติทางสภาพแวดล้อมด้านกายภาพ วิถีชีวิต สังคมวัฒนธรรม ที่มนุษย์สร้างขึ้นในการดำรงชีวิตอันประกอบขึ้นเป็น บ้าน ย่าน ชุมชนและเมือง ซึ่งแนวทางนี้หากนำมาใช้ในการวิจัยจะเป็นประโยชน์อย่างมาก เสมือนเป็นกรอบในการมองหรือเครื่องมือสำหรับผู้สนใจนำไปทดลองใช้ในการศึกษาเพื่อค้นหาอัตลักษณ์ถิ่นที่ในงานสถาปัตยกรรมและชุมชน หรือกำหนดนโยบายต่างๆ ในการบริหารจัดการย่านหรือชุมชนจากการเข้าใจในการดำรงอยู่ของผู้คนในพื้นที่ ความรู้สึกที่มีส่วนร่วมของความเป็นเจ้าของ ผูกพันเชื่อมโยงและหล่อหลอมเป็นจิตวิญญาณของคนในชุมชน

2. วัตถุประสงค์

เพื่อค้นหาวิธีการ และเครื่องมือในการศึกษาวิจัย อันนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดในการค้นหาอัตลักษณ์ถิ่นที่ที่เหมาะสมในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างตามบริบทของสังคมไทย

3. แนวคิดทฤษฎีของอัตลักษณ์ถิ่นที่

แนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ เป็นแนวคิดที่มีการพัฒนาต่อยอดจากแนวคิดเรื่อง อัตลักษณ์ (Identity) ในช่วงยุคหลังสมัยใหม่ (Post-Modern) โดยที่อัตลักษณ์ (Identity) ในทางจิตวิทยาสังคมเป็นสำนึกในการรับรู้ว่าตนเองเป็นใคร และแตกต่างจากคนอื่นอย่างไร ใครเป็นพวกเดียวกับเรา และใครที่ต่างจากเรา มักจะถูกสร้างขึ้นในลักษณะสิ่งตรงข้าม เช่น เพศ เชื้อชาติ ศาสนา เป็นต้น แนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับความเป็นตัวตนของคนกับสภาพแวดล้อมปรากฏในงานเขียนก่อนหน้าที่จะมีการศึกษาของทฤษฎีในวรรณกรรมคลาสสิกของ (James, 1890) และ (Erickson, 1956) ซึ่งกล่าวถึง ตัวตน “I” และ “me” ในการรับรู้และเข้าใจว่าตนเองคือใคร และการเข้าใจถึงความแตกต่างในความเป็น “me” และ “us” (Bernardo, 2012) ในช่วงแรกของยุคนั้นมุมมองของอัตลักษณ์ถูกมองในรูปแบบของลักษณะเฉพาะตัวที่โดดเด่นของบุคคล มีความหยุดนิ่ง คงที่ ซึ่งมีความหมายเดียวกับคำว่าเอกลักษณ์ (Uniqueness) ในปัจจุบันกลุ่มสังคมศาสตร์ได้ริ่สร้าง ความหมายใหม่จากคำว่า เอกลักษณ์ เป็นคำว่า “อัตลักษณ์” เน้นที่มีมิติของเวลาอันรวดเร็ว และมีพื้นที่ที่ไม่มีขอบเขตจำกัด (Fuengfusakul, 2003) การศึกษาแนวคิดในเรื่องอัตลักษณ์มีหลากหลายมุมมอง ทั้งการมองอัตลักษณ์เป็นสิ่งที่ตายตัวคงอยู่และไม่มีการเปลี่ยนแปลง อีกแง่มุมคือ อัตลักษณ์สามารถปรับเปลี่ยนประกอบสร้างใหม่ได้ตลอดเวลาตามบริบทและสถานการณ์ทางสังคม

จากกระแสการตื่นตัวการศึกษาทางวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ของขบวนการศึกษาทางยุโรป จากอัตลักษณ์มาสู่การผสมผสานคำว่าอัตลักษณ์เข้ากับถิ่นที่ Place Identity จึงถูกนำมาใช้เป็นทฤษฎีอัตลักษณ์ถิ่นที่ (Place identity Theory) โดยคำว่า อัตลักษณ์ ประกอบด้วย ความเหมือน เหมือนคือมีลักษณะเฉพาะที่มีความต่อเนื่อง และแตกต่างคือมีไม่เหมือนใคร ดังนั้นคำว่า “Place Identity” จึงเป็นการรวมกันของทั้งสององค์ประกอบเข้าด้วยกัน (Jacobson-Widding, 1983) โดยปรากฏแนวคิดนี้ขึ้นราวปี ค.ศ.1970 (Proshansky, 1978) เพื่อใช้อธิบายความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ (Dwelling) ในสถานที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่งก่อรูปขึ้นจากมิติต่าง ๆ อันประกอบด้วยประสบการณ์ การรับรู้ ความทรงจำ ผลิตซ้ำจนเสมือนเป็นสัญลักษณ์ร่วมของกลุ่มสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและลึกซึ้งมาก ตลอดระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมามีความพยายามที่จะทำความเข้าใจแนวคิดนี้ให้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความ

สัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น พบว่ามีแนวคิดในการศึกษาเรื่องอัตลักษณ์ถิ่นที่มีความสัมพันธ์คาบเกี่ยวอยู่ในหลากหลายสาขาวิชา เช่น สาขาภูมิศาสตร์เกี่ยวกับแนวคิดภูมิศาสตร์มนุษย์นิยม ปรากฏในงานเขียน Topophilia : A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values ของ (Tuan, 1990) ในการให้ความสำคัญของความสัมพันธ์ต่อประสบการณ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมจากความพยายามเข้าใจในโลก ซึ่ง Tuan ใช้คำว่า Topophilia และ Topophobia เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อสถานที่ โดย Topophilia ใช้อธิบายความรู้สึกรักและผูกพันของมนุษย์ต่อสถานที่ และ Topophobia มีความหมายตรงข้ามกับ Topophilia คือ ความรู้สึกหวาดกลัว แยกแยะในสถานที่ (Johnston, Gregory, Pratt & Watts, 2000) ทั้งนี้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในแนวทางของ Tuan เป็นการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ทางภูมิศาสตร์จากการให้ความหมายและคุณค่ากับพื้นที่ ซึ่งเป็นส่วนที่ขยายองค์ความรู้ทางภูมิศาสตร์ในเชิงพฤติกรรมมนุษย์ โดยเน้นไปที่การตีความปรากฏการณ์เป็นหลัก มีวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Methods)

ฮาโรลด์ โพรเชนสกี (Harold Proshansky) นักจิตวิทยาสิ่งแวดล้อมชาวอเมริกันเป็นผู้ที่ถูกอ้างอิงในแนวความคิดนี้อย่างต่อเนื่องมากที่สุด ซึ่งโพรเชนสกีให้ความสนใจในการศึกษาสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อความเป็นตัวตนระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในระดับปัจเจกบุคคล โดยได้นิยามความหมายอัตลักษณ์ถิ่นที่เอาไว้ว่า อัตลักษณ์เป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์และเป็นผลที่เกิดจากการรับรู้ของตน เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ซึ่งมนุษย์ไม่เพียงจดจำสภาพแวดล้อมเหล่านั้นไว้ในความทรงจำเท่านั้น แต่ยังแสดงออกถึงอารมณ์และความนึกคิดของตนที่มีต่อพื้นที่ โดยสื่อสารผ่านการกระทำต่อสภาพแวดล้อม จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่มีคุณค่าและสำคัญต่อมนุษย์ (Proshansky, 1978) นอกจากความหมายแล้วโพรเชนสกีได้เน้นให้เห็นถึงอัตลักษณ์ถิ่นที่ที่เป็นมากกว่าอัตลักษณ์ระดับปัจเจก (Individual Identity) ว่าเป็นการรวมของตัวตนบุคคลในถิ่นที่มีขนาดใหญ่เสมือนว่าเป็น “pot-pourri of memories” ซึ่งประกอบไปด้วยมโนทัศน์ (Conceptions), การตีความหมาย (Interpretations), มโนคติ (Ideas) และความพิเศษเฉพาะของลักษณะทางกายภาพ (Proshansky, Fabian and Kaminoff, 1983) โดยที่อัตลักษณ์ถิ่นที่ (Place Identity), การระบุถิ่นที่ (Place Identification) และความผูกพันถิ่นที่

(Place Attachment) ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ (Speller, 2000)

นอกจากนี้ Proshansky (1978) ยังเชื่อว่า อัตลักษณ์ถิ่นที่เป็นหน่วยย่อยๆ ของอัตลักษณ์ด้วยตัวของมันเอง ซึ่งมีมนุษย์จะบันทึกจดจำสิ่งต่างๆ ของถิ่นที่ไว้ในจิตใจสำนึกของตัวเองเสมอ ดังนั้นอัตลักษณ์ถิ่นที่จะประกอบไปด้วย มิติจากภายในและภายนอกของการรับรู้ มิติภายในคือการรับรู้อัตลักษณ์ถิ่นที่จากสำนึกความเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) คือการคำนึงถึงว่าชุมชนหรือย่านเป็นเสมือนบ้านของตน ซึ่งเป็นมิติการรับรู้เชิงสังคมของสถานที่ และการรับรู้ของอัตลักษณ์จะส่งผ่านคุณค่าถิ่นที่สะท้อนบุคลิกเฉพาะตัวของตนเอง (Self-Character) ส่วนมิติภายนอกจะปรากฏผ่านสภาพถิ่นที่มีบริบทแตกต่างกัน ซึ่งเป็นมิติของลักษณะถิ่นที่ อย่างไรก็ตามความคิดของ โพรแชนสกีถูกวิพากษ์วิจารณ์ค่อนข้างมาก ในประเด็นของมุมมองที่เน้นในระดับปัจเจกบุคคลที่ละเลยความสัมพันธ์ของสังคมกับสภาพแวดล้อมโดยรวม แม้จะมีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับแนวความคิดและการดำเนินงานของโพรแชนสกี แต่ทั้งนี้แนวคิดตั้งต้นของเขาส่งผลให้เกิดกระแสการตื่นตัวในแวดวงวิชาการทางด้านอัตลักษณ์ถิ่นที่เพิ่มมากขึ้น

ในช่วงราวทศวรรษที่ 1960 เควิน ลินช์ (Kevin Lynch) สถาปนิกและนักผังเมืองชาวอเมริกัน ได้เสนอแนวคิดในการอ่านภาพลักษณ์ของเมือง จากการรับรู้จินตภาพของมนุษย์ ไว้ในหนังสือ The Image of the City เพื่อให้เห็นถึงแนวทางในการศึกษาเอกลักษณ์ของเมืองที่มีความเฉพาะของตนเอง ซึ่งเอกลักษณ์ของเมืองมีความสัมพันธ์ในการสร้างให้เกิดอัตลักษณ์เมืองผ่านมิติทางกายภาพจากการวิเคราะห์เมือง โดยลินช์ได้กล่าวถึงองค์ประกอบทั้ง 5 ประการ ประกอบด้วย เส้นทาง (Paths) เส้นขอบ (Edges) ย่าน (Districts) ชุมทาง (Nodes) และภูมิสัญลักษณ์ (Landmarks) หากสภาพแวดล้อมของเมืองมีการจัดองค์ประกอบที่เหมาะสมชัดเจน ก็จะทำให้เกิดอัตลักษณ์ (Identity) และการเป็นหนึ่ง (Unique) ของเมืองที่แตกต่างจากสถานที่อื่น สร้างความจดจำและประทับใจเกิดเป็นจินตภาพ (Image) ต่อบุคคลที่มีต่อเมืองได้ โดยหนังสือของลินช์มีอิทธิพลและกลายเป็นต้นแบบแนวคิดในการศึกษาและพัฒนาเมืองกับการตีความรูปทรงเมืองจากการมองเห็นของมนุษย์ วิธีการที่ลินช์ใช้ในการศึกษาเมือง คือ การเขียนแผนที่เมืองจากการสังเกตการณ์พื้นที่ด้วยการเดินเท้าและสัมภาษณ์ชาวเมือง โดยลินช์ได้ทำการศึกษาด้วยวิธีการดังกล่าวในหลายๆ เมืองในสหรัฐอเมริกา (Lynch, 1960)

ในขณะที่ Christian Norberg-Schulz (1980) ศึกษาปรากฏการณ์และทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมร่วมสมัย กล่าวว่า อัตลักษณ์ของมนุษย์นั้น ถูกสร้างขึ้นเชื่อมโยงกับโลกอย่างมีความหมาย การทราบถึงอัตลักษณ์เป็นแนวทางเริ่มต้นในการทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ภายใต้บริบทของเวลา จากอดีตจนถึงปัจจุบันจนเกิดเป็น “จิตวิญญาณของสถานที่” (Spirit of Place) ซึ่งจิตวิญญาณของสถานที่นี้ ก่อให้เกิดความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่ (Sense of Place) คล้ายคลึงกับ (Shamai, 1991) ได้อธิบายว่า แนวคิดสำนึกในถิ่นที่ประกอบด้วย อัตลักษณ์ถิ่นที่ (Place Identity) การพึ่งพาถิ่นที่ (Place Dependence) และความผูกพันถิ่นที่ (Place Attachment) อันนำไปสู่ความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่ (Sense of Place)

Manzo และ Devine-Wright (Raymond, 2013) เน้นย้ำว่าอัตลักษณ์ถิ่นที่นั้นเป็นองค์ประกอบย่อยหนึ่งที่มีความสำคัญในความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่ (Sense of Place) ซึ่งเป็นการหยั่งรากลึกของการดำรงอยู่ ประกอบด้วย ความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Belonging) การมีความหมาย (Meaningfulness) ความพึงพอใจของสถานที่ (Place Satisfaction) ความผูกพันทางอารมณ์ (Emotional Attachment) และความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment Relations) ซึ่งความผูกพันถิ่นที่เป็นความสัมพันธ์ทางอารมณ์ระหว่างบุคคลและสถานที่หรือสภาพแวดล้อมที่มีความเฉพาะพิเศษและเจาะจงในสถานที่นั้นๆ

ทั้งนี้สถาปนิกผู้สนใจในการศึกษาวัฒนธรรมและพฤติกรรมมนุษย์กับสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้แบ่งประเภทของอัตลักษณ์ออกเป็น 2 ประเภท (Rapoport, 1982) คือ อัตลักษณ์ส่วนบุคคล (Private Identity) คือ การสร้างอัตลักษณ์ตนเองกับเครือญาติ ซึ่งต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญทางวิทยาศาสตร์ในการแยกแยะความแตกต่างเฉพาะนั้น และอัตลักษณ์ทางสังคม (Public Identity) ซึ่งอัตลักษณ์ทางสังคมจะมีความชัดเจน ถูกผลิตซ้ำจนเป็นที่ยอมรับในสังคม

ในงานเขียนของ เอ็ดเวิร์ด รัลฟ (Edward Relph) นักภูมิศาสตร์ชาวแคนาดากล่าวไว้ในหนังสือ “Place and Placelessness” เกี่ยวกับการแบ่งประเภทของอัตลักษณ์ถิ่นที่ ที่มีความพิเศษแตกต่างจากที่อื่นๆ และดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องสามารถรับรู้ได้อย่างชัดเจนประกอบด้วย 3 มิติหลักๆ คือ ลักษณะทางกายภาพของถิ่นที่ กิจกรรมสถานการณ์และเหตุการณ์ และความหมายของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์และความตั้งใจของ

ผู้คนในสถานที่นั้น (Relph, 1976) ซึ่งเรลล์ได้ยกตัวอย่างว่า หากมองเมืองในภาพรวมโดยทั่วไป สิ่งที่คุณจะพบเห็นคืออาคารและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ตามที่เห็นได้ในภาพถ่ายทางอากาศ ส่วนกิจกรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในส่วนย่อยๆ ในพื้นที่นั้นเป็นดังองค์ประกอบที่เสมือนโครงร่างของตัวเมือง ซึ่งบุคคลที่มีประสบการณ์ร่วมกับเมืองนั้น จะมีความสัมพันธ์และผูกพันกับพื้นที่จนสามารถมองเห็นและรับรู้เข้าใจพื้นที่ได้ลึกซึ้งมากกว่า ว่าเมืองของเขา สกปรก-สวยงาม, น่าประทับใจ, แปลก, คุณเคย และในลักษณะที่มีนัยยะสำคัญที่มากกว่า” (Relph, 1976) ซึ่งอัตลักษณ์ทำให้เมืองแตกต่างจากเมืองอื่นๆ เป็นดังภาพสะท้อนของพื้นที่ทางสังคมที่ปรากฏ

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าแนวคิดอัตลักษณ์พื้นที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาอัตลักษณ์ทางมนุษย์วิทยาและจิตวิทยา โดยอัตลักษณ์นั้นถูกสร้างขึ้นในระดับปัจเจกซึ่งเป็นหน่วยเล็กๆ ของบุคคล จนไปสู่ระดับสังคมที่ถูกสร้างขึ้นผ่านกระบวนการทางสังคม และมีความเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้อัตลักษณ์พื้นที่เป็นการก่อปรขึ้นจากสิ่งที่บุคคลได้เข้าไปอยู่ในสถานที่ใดสถานที่หนึ่งจนเกิดความรู้สึกและมีประสบการณ์กับพื้นที่ที่ดำรงอยู่ รับรู้ตัวตนของตนเองและผู้อื่นในพื้นที่ จากการมีปฏิสัมพันธ์กันมีกระบวนการทางสังคมในการสร้างและสืบทอด จึงสามารถกล่าวได้ว่า ความผูกพันกับพื้นที่นั้นเป็นความทรงจำที่อันสามารถระบุความพิเศษของพื้นที่เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความเด่นของอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งของพื้นที่ได้

4. ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาอัตลักษณ์พื้นที่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างมีกระบวนการศึกษาวิจัยโดยใช้วิธีการศึกษาผ่านผลงานวิจัยและเอกสารวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีวิธีการและขั้นตอนการศึกษาดังนี้

1. รวบรวมเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านอัตลักษณ์พื้นที่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง ประกอบด้วย สถาปัตยกรรม ย่าน ชุมชนและเมือง ในบริบทที่แตกต่างจากการศึกษาในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา กลุ่มตัวอย่างผลงานประกอบด้วยหนังสือวิชาการ งานวิจัยบทความวิชาการและวิทยานิพนธ์

2. จัดกลุ่มประเด็นทิศทางการศึกษาที่ค้นพบจากการสืบค้น รวมทั้งสรุปสาระสำคัญในประเด็นต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงวิธีวิจัยและแนวทางที่นำมาค้นหาอัตลักษณ์พื้นที่ในแต่ละบริบทที่มีความแตกต่างกัน

3. วิเคราะห์และวิพากษ์แนวทางการศึกษาวิจัย รวมทั้งเสนอแนะข้อค้นพบที่สามารถนำมาปรับใช้ในบริบทสังคมไทย

5. ผลการศึกษา

5.1 กรอบแนวคิดอัตลักษณ์พื้นที่

จากที่ได้มีการทบทวนวรรณกรรมแนวคิดทฤษฎีของอัตลักษณ์พื้นที่ที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษาอัตลักษณ์พื้นที่ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันก่อให้เกิดสิ่งที่สะท้อนความพิเศษของพื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) อันเป็นความสัมพันธ์ของบุคคลกับสภาพแวดล้อม และพื้นที่ทางความคิด (Mental Space) ในการดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่มีความหลากหลายเข้าไว้ด้วยกัน เชื่อมโยงความทรงจำพื้นที่ (Place Memory) ความผูกพันพื้นที่ (Place Attachment) อันนำไปสู่ความสามารถในการระบุพื้นที่ (Place Identification) ต่อพื้นที่ที่มีความหมายและมีคุณค่าของผู้คนที่มิให้แก่พื้นที่ที่ตนดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้ปัจจัยทั้งสามประการที่สำคัญ ประกอบด้วย (Relph, 1976)

1. ลักษณะทางกายภาพ (Physical Appearance) หมายถึง สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่มีความเด่นชัดเฉพาะแตกต่างจากสถานที่อื่น ซึ่งจะปรากฏในลักษณะของสภาพแวดล้อม รูปแบบการตั้งถิ่นฐานสถาปัตยกรรมอาคารสิ่งปลูกสร้างต่างๆ โครงข่ายการคมนาคม และแหล่งประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อสถานที่

2. กิจกรรมและการใช้สอย (Activities and Functions) หมายถึง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่ผ่านการใช้งานพื้นที่ เช่น วิถีชีวิตประจำวัน เทศกาล งานประเพณี กิจกรรมที่เกิดขึ้นต่างๆ รวมถึงการครอบครองพื้นที่ ซึ่งก่อให้เกิดมิติต่างๆ ทางสังคม เช่น ความใกล้ชิด ช่วงชั้นสัญลักษณ์และความหมายของพื้นที่ที่ซ้อนทับกันอยู่

3. สัญลักษณ์และความหมายของย่าน (Symbols and Meaning) สิ่งที่เป็นตัวแทนยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์ทางสังคม ทางใจและทางวัฒนธรรมที่เกิดจากประสบการณ์กับสถานที่นั้นๆ เช่น สัญลักษณ์ รหัส หรือความรู้ที่สร้างขึ้นร่วมกันเพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมผู้คนเข้ากับสถานที่ เกิดการยอมรับร่วมกันของคนในพื้นที่ เช่น ภูมิปัญญาขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี อันนำไปสู่สัญลักษณ์ที่ช่วยให้พื้นที่เกิดลักษณะของพื้นที่ที่ชัดเจน

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ (Framework of Place Identity)

ดังนั้นผู้เขียนจึงสังเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ของกรอบแนวคิดทฤษฎีอัตลักษณ์ถิ่นที่ดังรูปที่ 1 กรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ ซึ่งสามารถนำไปสร้างเป็นเครื่องมือเพื่อค้นหาอัตลักษณ์ถิ่นที่จากประสบการณ์และการรับรู้ภายในใจของมนุษย์ เกิดเป็นความทรงจำร่วมกันของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะและมีความแตกต่างกันได้ นำไปสู่ความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ผู้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาถิ่นที่จากสำนึกความเป็นเจ้าของร่วมกัน

นอกจากทั้ง 3 ปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนได้ทำการศึกษางานวิจัยที่มีความสอดคล้องกับกรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง เพื่อแสดงให้เห็นถึงประเด็นที่ทำการศึกษา รวมถึงกระบวนการและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งจะกล่าวในลำดับถัดไป

5.2 ทิศทางการศึกษาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ถิ่นที่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง

จากการทบทวนเอกสารผลงานทางวิชาการด้านอัตลักษณ์ถิ่นที่ในกรอบของการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับย่านหรือชุมชนในบริบทสากล เพื่อวิเคราะห์ทิศทางการวิจัยที่ผ่านมา โดยพิจารณาจากข้อมูลวิจัยที่มีความทันสมัยและเหมาะสมกับปรากฏการณ์ที่ศึกษา ปรากฏทิศทางการศึกษาในเรื่องอัตลักษณ์ถิ่นที่ในย่านหรือชุมชน สามารถแบ่งประเด็นที่ศึกษาได้เป็น 4 กลุ่มดังนี้

1. กลุ่มการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่จากภาวะไร้สถานที่ (Placelessness)

การเปลี่ยนแปลงเนื้อเมืองอย่างรวดเร็วส่งผลให้ชุมชนขาดเอกลักษณ์และภาพลักษณ์ ที่สะท้อนความสัมพันธ์ของผู้คนและวัฒนธรรม ก่อให้เกิดการสูญเสียอัตลักษณ์ทางด้านกายภาพ ขาดความรู้สึกผูกพัน และความไม่คุ้นเคยต่อสถานที่ ส่งผลให้สถานที่นั้นปราศจากความหมาย นำไปสู่ความรู้สึกไร้สถานที่ กรณีศึกษาในประเด็นนี้ เช่น การฟื้นฟูเมืองที่ถูกลืมในอดีต เรื่อง Place Attachment, Place Identity, and Place Memory: Restoring the Forgotten City Past (Lewicka, 2008) ได้ทำการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นเมือง Lviv และ เมือง Wroclaw ซึ่งเป็นเมืองชายแดนประเทศโปแลนด์ติดกับประเทศเยอรมนี ภายหลังเหตุการณ์แบ่งแยกดินแดน อันเนื่องมาจากการปฏิวัติทางการเมืองและสงคราม ส่งผลกระทบต่อเมืองและผู้คนที่อยู่ โดย Maria ทำการสำรวจความทรงจำร่วมของคนในพื้นที่ เพื่อให้ทราบถึงความผูกพันและตัวตนของผู้คนภายหลังเกิดเหตุการณ์ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสืบค้นความทรงจำของเมืองจากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ร่วมกับการสำรวจด้วยการวัดระดับความผูกพันในเชิงปริมาณ ซึ่งคล้ายคลึงกับการศึกษาของกลุ่มประเทศในแถบตะวันออกกลาง ตัวอย่างการศึกษา เรื่อง Place Identity: The Visual Image of Saudi Arabian Cities (Abdullah, 1998) ศึกษาสภาพปัญหา

ของอัตลักษณ์เมืองชาอูตีอาระเบีย จากการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่ส่งผลให้การรับรู้ของอัตลักษณ์และตัวตนของเมืองไม่ชัดเจน โดย Mohammed ใช้วิธีการศึกษาตามแนวทฤษฎีโครงสร้างความรู้ (Schema theory) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการเก็บสะสมความทรงจำของมนุษย์ร่วมกับการตีความเพื่อช่วยในการอธิบายเรื่องราวความทรงจำของผู้คนกับพื้นที่ นำไปสู่การพัฒนาและอนุรักษ์เมืองชาอูตีอาระเบียเป็นเมืองประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน

2. กลุ่มการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการเคลื่อนย้ายการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์

การอพยพย้ายถิ่นที่จากถิ่นที่อยู่เดิม เพื่อไปอยู่ในถิ่นที่ใหม่ของบุคคลหรือกลุ่มคน ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและถิ่นอาศัยทางด้านภูมิศาสตร์ เกิดการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับโครงสร้างทางสังคมและสภาพแวดล้อมที่ต่างไปจากเดิม ทั้งนี้การอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนจากถิ่นต่าง ๆ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ทั้งการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม การธำรงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ไปจนถึงการปรับตัวและประกอบสร้างวัฒนธรรมใหม่ตามปัจจัยต่าง ๆ กรณีตัวอย่างการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่ของการเคลื่อนย้ายการตั้งถิ่นฐานของชาวเม็กซิโก ในย่าน Pilsen ในเมือง Chicago เรื่อง Place Identity Principles and Cultural Metaphors in a Mexican Environment (Casakin, Bernardo, 2012) ทำการศึกษาการดำรงอัตลักษณ์ถิ่นที่ชาวเม็กซิโกที่ได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในถิ่นที่ใหม่ เมื่อปี ค.ศ.1800 จนถึงปัจจุบัน ปรากฏเป็นชุมชนที่มีมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้มาอย่างยาวนาน ปัจจุบันพื้นที่ย่านมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การเข้ามาลงทุนของนักลงทุนในพื้นที่ส่งผลต่ออัตลักษณ์ของย่าน Casakin ใช้วิธีการในการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ ซึ่งเป็นชาวเม็กซิโกจำนวน 15 คน และมีระยะเวลาในการพำนักมาอย่างต่อเนื่อง แบ่งออกเป็นรุ่นและช่วงอายุ เพื่อสอบถามความผูกพันกับบริบทที่มีต่อสถานที่ที่พวกเขาอาศัยอยู่ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและตีความแบบพรรณนา มีความคล้ายคลึงกับงานวิจัยในประเทศไทยเรื่อง การเปลี่ยนถ่ายสัมภาระทางวัฒนธรรมของชาวพวน : จากเชียงขวางสู่ลุ่มน้ำภาคกลางของไทย (Panin, 2011) ซึ่งเป็นการศึกษาการปรับตัวของอัตลักษณ์เฉพาะตัวทางวัฒนธรรมในบริบทใหม่ของชาวพวน จากการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานจากแขวงเชียงขวาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้าสู่พื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งอรศิริเรียกว่า การเปลี่ยนถ่ายสัมภาระ

ทางวัฒนธรรม (Cultural Baggage) อันประกอบไปด้วยวิถีชีวิต ความเชื่อ การอยู่อาศัย รวมไปถึงภูมิปัญญาในการดำรงชีพทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ จากการสำรวจภาคสนามแบบเจาะลึก ในลักษณะงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งการสำรวจทางกายภาพ การสัมภาษณ์แบบลงลึกและการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เห็นความแปรเปลี่ยนของวิถีชีวิตในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

3. กลุ่มการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการสูญเสียอัตลักษณ์ชุมชน

การเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์และสิ่งแวดล้อมของเมืองในยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลต่อสังคมวัฒนธรรมของชุมชน โดยหลายชุมชนถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมกระแสหลัก ส่งผลให้อัตลักษณ์ของชุมชนทั้งในแง่ทางกายและความหมายของย่านอ่อนแอลง จนเกิดการสูญเสียอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม การสูญเสียเอกลักษณ์ทำให้ความหมาย ความผูกพัน และสำนึกในถิ่นที่ลดลง การศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่จึงเป็นการเรียนรู้และทำความเข้าใจวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ กรณีผลงานที่ทำการศึกษานี้ในประเด็นนี้ เรื่อง Defining place identity: Misurata, Libya. เป็นการศึกษาของ Ibrahim Shinbira จากประเด็นปัญหาของการเลือนหายของอัตลักษณ์ถิ่นที่ของเมืองกับการพัฒนาเมืองต่อไปในอนาคต ใช้วิธีการสำรวจสภาพแวดล้อมและการสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัวร่วมกับการทำแผนที่ในจินตนาการ (Mental mappings) จากความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัย พบว่า ปัจจัยหลักของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสถานที่ ประกอบด้วย การรับรู้ (Perception) ความหมาย (Meanings) และความผูกพัน (Attachment) (Shinbira, 2017) คล้ายคลึงกับ Changing urban identities on a discursive map (Huovinen, Timonen, Leino & Seppala, 2017) ในฝั่งตะวันตกที่ทำการศึกษา การเปลี่ยนอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการพัฒนาของระบบรางในเมือง ซึ่ง Annamari ใช้วิธีในการศึกษาโดยการจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Mapping) เพื่อบอกเล่าเรื่องราวที่แสดงถึงสัญลักษณ์ของสถานที่ในทัศนคติของผู้อยู่อาศัยจากมุมมองต่าง ๆ เชื่อมโยงไปสู่ความหมายที่เกิดจากประสบการณ์กับความทรงจำในถิ่นที่

4. กลุ่มการศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ให้กับชุมชน (Place Branding) และการรื้อสร้างอัตลักษณ์ (Identity Deconstruction)

จากการศึกษาพบประเด็นการศึกษาในด้านการสร้างความแตกต่างของสถานที่เพื่อเป็นจุดขายในด้านการท่องเที่ยวและการบริการ โดยนำสิ่งที่สะท้อนลักษณะทาง

กายภาพและสัญลักษณ์ความหมายของย่านมาใช้ ผ่านการสร้างสัญลักษณ์ (Symbolizing) ภาษา ท่าทาง ภาพลักษณ์ และสิ่งของต่างๆ ที่ใช้แทนตัวตนของพื้นที่อันเป็นการแสดงถึงสิ่งแทน เช่น งานวิจัยในประเทศไทย เรื่องอัตลักษณ์ของถิ่นที่อยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยของอาคารเก่าในเขตเมืองเก่า (Boonprasong, 2019) ซึ่งเป็นการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่อาคารเก่าในการดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงในย่านเมืองเก่า กล่าวถึงขั้นตอนของการปรับเปลี่ยนการใช้สอย โดยการศึกษาทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของสภาพแวดล้อมกับทัศนคติของคนที่มีต่อถิ่นที่อันประกอบด้วย 1) คุณค่าในขั้นตอนการตระหนักรู้ 2) การเคารพสิทธิในการแสดงออกทางอัตลักษณ์ 3) บทเรียนจากตัวอย่างในกระบวนการของการปรับเปลี่ยน และ 4) ธรรมชาติของการสร้างตัวตน โดยผู้วิจัยใช้กรณีศึกษาดึกแถวในกรุงรัตนโกสินทร์ งานวิจัยในต่างประเทศของ Andreas Mueller เรื่อง Symbols and place identity: A semiotic approach to internal place branding – case study Bremen (Germany) (Mueller, 2012) กล่าวถึงการนำสัญลักษณ์เมืองท่าเบอร์เมน ประเทศเยอรมนี มาสร้างอัตลักษณ์ถิ่นที่ โดยให้ผู้คนในเมืองตอบแบบสอบถามออนไลน์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่แทนความเป็นพื้นที่ จากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 1,346 คน คล้ายคลึงกับงานวิจัยทางด้านตะวันออกของ Norsidah Ujang ที่ทำการศึกษาอัตลักษณ์ของถนนสายธุรกิจใจกลางเมืองย่านการค้าหลักของกรุงกัวลาลัมเปอร์ ในประเทศมาเลเซีย ด้วยการสำรวจภาคสนามและตอบแบบสอบถามจำนวน 330 คน ประกอบด้วยทั้งคนในและคนนอกพื้นที่ (Ujang, 2012) รวมทั้งงานวิจัยชื่อเรื่อง วิวัฒนาการชุมชนกับการสร้างอัตลักษณ์ถิ่นที่ผูกพัน เรื่อง Community Cultures in Creating the Place-Bound Identity in Musi Riparian, Palembang โดย Maya Fitri มีจุดมุ่งหมายการศึกษาเพื่อพิสูจน์การสร้างตัวตนของสถานที่ที่สัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพของกิจกรรมชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ใช้วิธีการสังเกตการณ์และการสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยผู้นำชุมชนและบุคคลทั่วไปเพื่อระบุการมีส่วนร่วมทางวัฒนธรรมของชุมชน (Fitri & Triyadi, 2015)

5.3 วิธีการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีจำนวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามกรอบแนวคิดของอัตลักษณ์ถิ่นที่เพิ่มมากขึ้น แต่ทว่ายังคงมีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับความชัดเจนของหลักการ

และกระบวนการวิจัย¹ การศึกษาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในกลุ่มทางจิตวิทยาสังคมเกี่ยวข้องกับความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมของมนุษย์ ภายใต้มุมมองของการศึกษาในแนวทางของ Proshansky ซึ่งถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าละเลยสภาพแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์ (Bernardo José & Oliveira, 2016) การศึกษา

วิจัยอัตลักษณ์ถิ่นที่อยู่ในทางศาสตร์สถาปัตยกรรมจึงอยู่ในกรอบการศึกษาภายใต้แนวคิดเรื่องสถานที่ (Place) ซึ่งเป็นกลุ่มของความรู้ที่ว่าด้วยการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่และมนุษย์ พัฒนามาจากปรัชญาทางปรากฏการณ์วิทยา คือการดำรงอยู่ของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมนั้นประกอบด้วย ความรู้สึกนึกคิดและความหมายต่อวิถีของชีวิต ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา แม้แนวทางปรากฏการณ์วิทยาจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ในแง่ของหลักการและความชัดเจนของเครื่องมือ แต่การศึกษานี้ก็ยังได้รับความสนใจและถูกอ้างอิงไปใช้เพื่อการศึกษาต่ออีกมากในหลากหลายสาขาวิชา ทั้งนี้สามารถแบ่งแนวคิดในการศึกษาจากผลงานวิชาการที่ผ่านมาตามกรอบแนวคิดของอัตลักษณ์ถิ่นที่ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นใน 5.1 กรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มดังนี้คือ

กลุ่มแนวคิดแบบปรากฏการณ์นิยม (Phenomenalism)

ปรากฏการณ์นิยมหรือปรากฏการณ์วิทยาเป็นการศึกษาปรัชญาในยุคหลังสมัยใหม่ตามแนวคิดของตะวันตก แต่ทว่าในความเป็นจริงแนววิธีปรากฏการณ์วิทยาเองก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ในกระแสของปรัชญาตะวันออกด้วยเช่นกัน (Lhaspajchimanandh & Visuddhankoon, 2018) ในปัจจุบันมีการใช้กันอย่างแพร่หลาย ในช่วงยุคเริ่มแรกของการศึกษาทางปรากฏการณ์วิทยา นักปรัชญาชาวเยอรมัน Franz Brentano (1838-1917) ให้ความสนใจมุ่งเน้นไปในด้านจิตใจของมนุษย์ที่มีต่อการรับรู้ในเรื่องที่ผ่านมา โดยการศึกษาเน้นระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์เป็นหลัก ต่อมา Edmund Husserl (1859-1938) นักปรัชญาชาวเยอรมันได้พัฒนาแนวคิดและวิธีวิทยาทางปรากฏการณ์วิทยาจนเป็นที่ยอมรับ ถือได้ว่าเป็นผู้วางรากฐานของวิธีปรากฏการณ์วิทยา (Plodpluang, 2013) โดย Husserl เสนอว่า สิ่งที่เป็นอยู่ (Being) เวลา (Timing) มีความหมายในตนเอง (Meaning) และสามารถตีความหมายได้ด้วยตัวของมันเองในการศึกษา Husserl ให้ความเห็นว่าวิธีการศึกษาด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ โดยเน้นที่ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยตัวเลข ใช้วิธีทางสถิติในการวิเคราะห์นั้น ปราศจากซึ่งความเข้าใจในความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อมของถิ่นที่อยู่ (Audi, 1999) ซึ่ง Husserl ได้เสนอว่าแนวทางของการ

ศึกษานั้น วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยาด้วยการอธิบายพรรณนาที่เรียกว่า การใส่วงเล็บ (Bracketing) นั้น เป็นแนวทางที่มีความเหมาะสมเพื่อให้ผู้ศึกษาปรากฏการณ์ได้มุ่งทำความเข้าใจประสบการณ์ของบุคคลในวงเล็บนั้น และเอาอย่างอื่นแยกออกมาไว้นอกวงเล็บ เพื่อเปิดรับและทำความเข้าใจทัศนคติของแต่ละบุคคลที่มีความซับซ้อนและหลากหลายโดยปราศจากอคติของผู้วิจัย

ในขณะที่ Martin Heidegger (2008) นักปรัชญาชาวเยอรมัน สนใจศึกษาในด้านปรากฏการณ์วิทยามีผลงานเกี่ยวกับการศึกษาการดำรงอยู่ (Being) และความหมายของการดำรงอยู่ของมนุษย์ผ่านเวลา (time) Heidegger ได้เขียนอธิบายแนวคิดสถานที่ (Place) ไว้ในหนังสือ Building Dwelling Thinking โดย Heidegger อธิบายถึงลักษณะของสถานที่ ที่ว่าง และอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย (Dwelling) สำหรับ Heidegger แล้ววิธีการศึกษาปรากฏการณ์วิทยาโดยแก่นคือ เงื่อนไขทางระเบียบวิธีวิจัย เพราะมันเพียงแต่กำหนดเงื่อนไขของการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจบางสิ่งบางอย่างเท่านั้น แนวทางการศึกษาของไฮเดกเกอร์ คือการศึกษารูปแบบของการดำรงอยู่ที่เรียกว่า ดาเซอิน (Dasein)² โดยการตั้งคำถามถึงสภาวะที่เป็นอยู่ เพื่อเผยสิ่งที่อยู่นั้นๆออกมา อิทธิพลทางความคิดของเขาได้แพร่หลายไปยังหลายสาขาวิชา ทั้งทางด้านปรัชญา ภูมิศาสตร์ ทฤษฎีวรรณกรรม รวมทั้งสถาปัตยกรรม เริ่มมีการประยุกต์และปรับใช้วิธีการวิจัยทางปรากฏการณ์วิทยาในการศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรม ปรากฏในงานเขียนของ Christain Norberg-Schulz Genius loci: Towards a Phenomenology of Architecture (1980) ที่เสนอให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างที่ว่าง มนุษย์ ปรากฏการณ์วิทยาในงานสถาปัตยกรรม

ปัจจุบันแนวคิดการศึกษาปรากฏการณ์วิทยาได้พัฒนาเป็นปรากฏการณ์วิทยาแบบตีความ (Hermeneutic Phenomenology) ที่เน้นการตีความหมายของประสบการณ์ของบุคคลเป็นหลัก จากการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ผ่าน ความรู้ ความคิด ความรู้สึก อารมณ์ ซึ่งซับซ้อนเกินกว่าที่จะอธิบายออกมาเป็นตัวเลขในเชิงวิทยาศาสตร์ได้ วิธีการที่ใช้มีความยืดหยุ่นแต่ซับซ้อน และยังมีการโต้แย้งในแง่ของความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย จึงทำให้การวิจัยเชิงคุณภาพอยู่ในวงจำกัด

อย่างไรก็ตามเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการศึกษาปรากฏการณ์วิทยาในกรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า เครื่องมือที่มีความสำคัญที่สุดคือ ตัวผู้วิจัย เนื่องจากต้องศึกษา

ปรากฏการณ์ของการดำรงอยู่ในสถานที่อย่างลึกซึ้ง ผู้วิจัยต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลและเข้าไปอยู่ในพื้นที่ที่ศึกษา (Site or Setting) เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของการดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปรากฏการณ์ดังเป็นเสียงที่สะท้อนมาจากประสบการณ์ของบุคคลตามสภาพที่ดำรงอยู่

ทั้งนี้ใช้เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมีหลากหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของรูปแบบงานวิจัย ลักษณะข้อมูลและพื้นที่ศึกษา บางงานวิจัยมีการใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลมากกว่า 1 ประเภท เพื่อให้ได้ผลการศึกษาที่ครอบคลุม ถูกต้อง น่าเชื่อถือ จากการศึกษารูปแบบเครื่องมือที่สำคัญที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ การจัดทำอนุกรมวิธานหมวดหมู่ข้อมูล (Systematics), แผนที่เดินดิน (Foot Map), การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ไปจนถึงวิธีการสังเกต (Observation) เพื่อเก็บข้อมูลทางด้านพฤติกรรม ความรู้สึก อารมณ์ ระหว่างผู้ให้ข้อมูลให้การสัมภาษณ์

กลุ่มแนวคิดปฏิฐานนิยม (Positivism)

Auguste Comte นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส เป็นผู้ริเริ่มกำเนิดศาสตร์ทางสังคมวิทยา โดยใช้คำว่า Sociology มาจากรากศัพท์ภาษากรีกและลาติน Auguste เสนอว่า โลกเรานี้จะปกครองโดยกฎต่างๆ ตามธรรมชาติ ซึ่งกฎต่างๆจะเรียนรู้ผ่านวิธีการวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ตั้งอยู่บนรากฐานของประสบการณ์ ซึ่งเชื่อว่าวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและสังคมศาสตร์มีกฎเกณฑ์เดียวกัน สามารถใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์มาศึกษาเรื่องสังคมได้ ด้วยการตั้งสมมติฐาน เก็บข้อมูลและทำการวิเคราะห์ตามหลักการสากลทั่วไป (Virasaya, 2018) ซึ่งเป็นรากฐานของวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research Methodology)

จากการศึกษาระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษาตามกรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ แนวคิดปฏิฐานนิยมยังคงเป็นกระแสหลักของระเบียบวิธีที่มีการนำไปใช้ศึกษาในงานเขียนของ Edward Relph เรื่อง Insideness-Outsideness ได้แบ่งกลุ่มความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่ที่แตกต่างของคนออกเป็น 2 ลักษณะคือ คนนอก (Outsideness) และคนใน (Insideness) ซึ่งทั้งสองกลุ่มนี้จะมีระดับความรู้สึกของประสบการณ์และความหมายที่มีต่อถิ่นที่ที่แตกต่างกันต่อมา Shamai (1991) ได้พัฒนาระดับความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการแสดงระดับความเข้มข้นทางพฤติกรรม สามารถแบ่งได้เป็น 7 ระดับ คือ 1) ไม่มีความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่ 2) รู้สึกคุ้นเคยแต่ไม่รู้สึกพิเศษกับ

ถิ่นที่ 3) รู้สึกรับรู้และคุ้นเคยกับถิ่นที่ 4) ผูกพันกับถิ่นที่สามารถรับรู้ ให้ความหมายและความสำคัญกับถิ่นที่ 5) สามารถจดจำและระบุถิ่นที่ได้ 6) มีบทบาทและความสัมพันธ์กับกิจกรรมที่เกิดขึ้นกับถิ่นที่ 7) สามารถเสียสละเพื่อส่วนร่วมและเล็งเห็นคุณค่าของถิ่นที่ ทั้งนี้เกณฑ์ของ Shamai ได้รับความสนใจเนื่องจากเป็นการใช้ข้อมูลทางด้านความรู้สึกซึ่งเป็นนามธรรมนำไปสู่การสร้างมาตรวัดเพื่อศึกษาและตีความหมายของความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่ปัจจุบันเครื่องมือดังกล่าวถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในงานทางด้านการศึกษาย่านชุมชนในระดับสากล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในวิธีการตามแนวคิดปฏิฐานนิยมที่ปรากฏในการศึกษาตามกรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ ได้แก่ แบบสอบถาม การสังเกต การสำรวจ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติ แม้ว่าการศึกษาในกลุ่มแนวคิดปฏิฐานนิยมที่ถูกนำมาใช้ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการศึกษาด้วยการวัดระดับเพื่อสื่อความหมายเกี่ยวกับจิตใจของผู้คนผลลัพธ์ของการศึกษาเป็นข้อมูลตัวเลข ในปัจจุบันยังมีนักวิชาการหลายท่านที่พยายามพัฒนาเครื่องมือเพื่อให้สามารถอธิบายความคลุมเครือให้เกิดความชัดเจนในการนำไปใช้ดังปรากฏเครื่องมือวิจัยในรูปแบบ RDF³ (Resource Description Framework) ซึ่งเป็นการจัดเก็บข้อมูลและประมวลผลด้วยคอมพิวเตอร์ รูปแบบการวิจัย Systematics เสนอโดย J.G. Bennett นักปรัชญาชาวอังกฤษ (Seamon, 2007) ด้วยวิธีการระบวนการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่ผ่านความหลากหลายของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต จากการจัดหมวดหมู่ สังเกตการณ์ บันทึกและสร้างแผนภูมิเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับย่านชุมชนซึ่งสะดวกและรวดเร็ว

จากข้างต้น จะเห็นได้ว่าการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่ในกรอบของย่านชุมชน มีกระบวนการที่ใช้ในการศึกษาได้หลายแนวทางทั้งการศึกษาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ การเลือกใช้วิธีการใดขึ้นอยู่กับคำถามของการวิจัยว่าจะขึ้นด้วยวิธีวิจัยใดที่จะสามารถตอบคำถามการวิจัยนั้นได้ และความเหมาะสมของพื้นที่ศึกษา โดยรูปแบบของวิธีวิจัยปรากฏทั้งการใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) และวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research Methodology) แนวคิดกลุ่มปรากฏการณ์นิยม นั้น สามารถนำมาอธิบายอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการศึกษาปรากฏการณ์และประสบการณ์ของบุคคลในเชิงลึกเกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์และสภาพแวดล้อม ที่มีความซับซ้อนเกี่ยวข้องกับเรื่องอารมณ์ความรู้สึก ทั้งนี้ผลการวิจัยที่ได้

จากการศึกษาในบริบทเฉพาะหนึ่งๆ มีความเกี่ยวข้องหรือเป็นประโยชน์ในบริบทอื่นที่ใกล้เคียง (Srichannil, 2019) ส่วนข้อจำกัดในการใช้แนวทางนี้ในการศึกษา คือ ประเด็นในเรื่องชุดความเชื่อที่ใช้เป็นกรอบในการดำเนินการวิจัย ความคิดและอคติส่วนตัวของนักวิจัย ส่วนแนวคิดปฏิฐานนิยม (Positivism) นั้น นักวิชาการทางด้านสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้เพื่อศึกษาแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ในย่านชุมชนอย่างแพร่หลาย เนื่องจากข้อสรุปที่ได้จากการวิเคราะห์จะมีความน่าเชื่อถือ สามารถเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างได้จำนวนมากและรวดเร็วในการวิเคราะห์ข้อมูล แต่ยังคงมีข้อวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องการค้นหาคำรู้ความจริงจากปรากฏการณ์ทางสังคม และการทำความเข้าใจมิติทางวัฒนธรรม พฤติกรรมมนุษย์ที่ยังขาดความลึกซึ้ง จึงปรากฏรูปแบบการวิจัยในลักษณะผสมผสานกันโดยเน้นน้ำหนักไปทางด้านใดด้านหนึ่ง เพื่อตรวจสอบความแม่นยำของข้อมูล ซึ่งรูปแบบของการอภิปรายผลของการศึกษามีทั้งรูปแบบการพรรณนาตีความและข้อมูลตัวเลข

6. การอภิปรายผลและบทสรุป

6.1 การอภิปรายผล

บทความนี้เน้นที่การศึกษากรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่และเครื่องมือวิจัยที่สามารถนำไปใช้ในการค้นหาอัตลักษณ์ถิ่นที่ โดยอัตลักษณ์ถิ่นที่นั้นประกอบด้วยพื้นที่ทางกายภาพ และพื้นที่ทางความคิด ในการดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่มีความหลากหลาย มีพลวัตต่อเนื่อง ซึ่งแสดงผ่านความทรงจำถิ่นที่ (Place Memory) ความผูกพันถิ่นที่ (Place Attachment) อันนำไปสู่ความสามารถในการระบุถิ่นที่ (Place Identification) ต่อสถานที่ที่มีความหมายและมีคุณค่าของผู้คนที่ตนดำรงอยู่ ทั้งนี้สิ่งที่สะท้อนอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการรับรู้ของมนุษย์ ประกอบด้วย 3 ปัจจัยหลักๆ คือ ลักษณะทางกายภาพ (Physical Appearance) กิจกรรมและการใช้สอย (Activities and Functions) สัญลักษณ์และความหมายของย่าน (Symbols and Meaning)

จากการศึกษาในทิศทางการศึกษาย่านชุมชนในกรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ในบริบทสากลที่ผ่านมา พบว่าการศึกษาส่วนใหญ่ให้ความสนใจในกลุ่มการศึกษาอัตลักษณ์กับการสร้างอัตลักษณ์ให้กับชุมชน (Place Branding) และการรื้อสร้างอัตลักษณ์ (Identity Deconstruction) มากที่สุด เนื่องจากเป็นการศึกษาที่ส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นรื้อฟื้น และอนุรักษ์วัฒนธรรม อันเป็นการใช้อัตลักษณ์เพื่อ

ส่งเสริมการท่องเที่ยว รวมถึงจากกระแสที่ผู้คนเริ่มหันมา หวนระลึกถึงการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เคยเป็นมาในอดีต มีความสำคัญมากขึ้น ซึ่งงานวิจัยส่วนใหญ่เริ่มจากพื้นที่ ศึกษาที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานและมีเอกลักษณ์ของ ตนเอง รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม ประเด็นรองลงมาคือ กลุ่มการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการ เคลื่อนย้ายการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากการ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ทำให้ อัตลักษณ์ถิ่นที่มีการเปลี่ยนแปลง เลือนหาย ขณะเดียวกัน ก็เกิดความทับซ้อนกันทางสังคมวัฒนธรรม

ทั้งนี้วิธีการในการศึกษา ปรากฏให้เห็นแนวทาง หลักๆ ที่สามารถใช้เป็นกรอบในการวิจัยที่เหมาะสมต่อ การศึกษา แบ่งได้เป็น 2 แนวทาง แนวทางแรกคือ การศึกษา ในเชิงปรากฏการณ์นิยม ที่มุ่งทำความเข้าใจในปรากฏ- การณ์ของมนุษย์ เพื่อค้นหาแก่นแท้ของปรากฏการณ์ มีความหมายในทางลึก ซึ่งข้อมูลที่ได้จะเป็นข้อมูลจากมุมมองของผู้ให้ข้อมูลไม่ใช่มุมมองของบุคคลภายนอก เครื่องมือ หลักที่สำคัญในการรวบรวมข้อมูลคือ ผู้วิจัย ซึ่งทำการ บันทึกและถ่ายทอดปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างตรงไปตรง มา และหัวใจที่สำคัญคือ คนใน (Insider) ซึ่งเป็นผู้รู้ผู้ให้ ข้อมูลคนสำคัญ (Key Informant) มีความสำคัญมากต่อ การศึกษา เป็นการให้ความหมายตามความรู้สึกนึกคิดจาก ประสบการณ์ด้วยตนเอง ซึ่งอาจมีความแตกต่างจากกรอบ ที่วางไว้ แนวทางที่สอง คือ ปฏิฐานนิยม ที่เป็นวิธีการ ศึกษาความรู้ความจริงจากการวัดและประเมินผล ด้วย เครื่องมือวัดต่างๆ ตามกรอบแนวคิดของผู้วิจัย ไม่มีรูปแบบตายตัว แปรเปลี่ยนไปตามบริบทของสภาพแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตถึงการคัดเลือกกลุ่ม ตัวอย่างในการศึกษา ปรากฏการกำหนดกลุ่มตัวอย่างการ ศึกษาที่ให้ความสำคัญกับ “คนใน” ซึ่งมีลักษณะที่มีการ ดำรงอยู่ในถิ่นที่ มีประสบการณ์และความผูกพันอย่าง ลึกซึ้ง ในกลุ่มการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่จากภาวะไร้สถานะที่ ในกรณีที่เกิดผลกระทบถิ่นที่และผู้คน จนเกิดการลดลงของ ความรู้สึกผูกพัน และความไม่คุ้นเคยต่อถิ่นที่ กลุ่มการ ศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการเคลื่อนย้ายการตั้งถิ่นฐานของ กลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่มีความเฉพาะ การ ย้ายถิ่นที่นี้เป็นการเปลี่ยนแปลงบริบททางประการ ส่งผล กระทบต่อความรู้สึกและความทรงจำในแง่ของสถานที่ที่ เคยตั้งถิ่นฐาน และการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่จากการสูญเสียอัตลักษณ์ชุมชน จากสภาพความเปลี่ยนแปลงของ เมืองที่ส่งผลให้เกิดการรับรู้และความรู้สึกผูกพันถิ่นที่ เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มการศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ให้

กับชุมชน (Place Branding) และการรื้อสร้างอัตลักษณ์ ซึ่งมีความแตกต่างในการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง พบว่า การกำหนดกลุ่มตัวอย่างของผู้ศึกษาส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ มีวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างด้วยการกำหนดประชากรตาม ลักษณะของประชากรเป้าหมาย ซึ่งปรากฏทั้งคนในและ คนนอก ทั้งที่ดำรงอยู่ในถิ่นที่และนอกถิ่นที่ ที่มีคุณสมบัติ มีความรู้เกี่ยวกับข้อมูลของถิ่นที่ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องมี ประสบการณ์ ความรู้สึกผูกพันร่วมกับถิ่นที่นั้นๆ ก็ได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาทั้ง 4 กลุ่มการศึกษานี้ มีกรอบ แนวคิดทฤษฎีที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างความทรงจำ ถิ่นที่ ความผูกพันถิ่นที่ และการระบุถิ่นที่ ที่สอดคล้องกับ ระบบความสัมพันธ์ของกรอบแนวคิดทฤษฎีอัตลักษณ์ ถิ่นที่ตั้งรูปที่ 1 กรอบแนวคิดอัตลักษณ์ถิ่นที่ที่ได้กล่าวมา แล้วข้างต้น

6.2 บทสรุป

ในการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์ สร้างในบริบทสังคมไทยนั้น จากการทบทวนเอกสารยังไม่ ปรากฏกรอบแนวความคิดนี้ที่มีความชัดเจนและเครื่องมือ วิจัยที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษา แต่ปรากฏในงานเขียน ที่เกี่ยวข้อง ในหนังสือคำ ความคิด สถาปัตยกรรม โดย ปิยลดา เทวกุล ทวีปริงษ์พร เรื่อง Place ถิ่นที่ ซึ่งกล่าวถึง แนวคิดถิ่นที่ในงานสถาปัตยกรรมช่วงยุคหลังสมัยใหม่ โดยกล่าวถึงความแตกต่างระหว่าง Place และ Space รวมถึงสถาปัตยกรรมแห่งถิ่นที่ ที่สำคัญมนุษย์ปฏิสนธาร ความเป็น Place ของไทยซึ่งอยู่บนพื้นฐานคติจักรวาลแบบ ไตรภูมิ อันประกอบด้วยมิติของเวลาและระบบทางสังคม การรู้ “ที่ต่ำที่สูง” หรือ รู้ “ตำแหน่งแห่งที่” ของตน (Thaveeprungsriporn, 2011) และในบทความย้อนสำรวจ “ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม” ทบทวนความ เข้าใจในประเด็น “รากเหง้า-อัตลักษณ์” และ “หน่วยวิจัย” เชิงปรากฏการณ์ของ สันต์ สุวัจน์ราภินันท์ ที่อธิบายถึง การศึกษาปรากฏการณ์วิทยาต่องานสถาปัตยกรรม ซึ่งมีความเชื่อมโยงระหว่างตัวตนกับพื้นที่ การก้าวข้ามเปลี่ยน สถานะของสถาปัตยกรรมจาก “วัตถุ” ให้กลายเป็น “สิ่ง” ด้วยปรากฏการณ์วิทยา หรือบทความเรื่อง แนวคิดเรื่อง สถานที่ (Suwathcharapinun, 2012) และปรากฏการณ์ วิทยากับการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นที่ ของ อติศร ศรีเสาวนันธ์ และวีระ อินพันทัง ก็เป็นงานเขียนที่ ตั้งข้อสังเกตถึงกระแสการศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมที่ มีความเกี่ยวกับ “สถานที่” และปรากฏการณ์สังคมมนุษย์ ที่มีต่อสภาพแวดล้อม ด้วยการนำแนวคิดปรากฏการณ์

วิทยามาเสนอแนะเพื่อปรับใช้ในการประยุกต์การศึกษาในประเทศไทย (Srisaowanunt & Inpuntung, 2016)

ดังนั้น หากพิจารณาถึงช่องว่างของการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างในประเทศไทยจะเห็นว่า นักวิชาการไทยมีมุมมองในการศึกษาเรื่องถิ่นที่อยู่ในความเป็นปรากฏการณ์นิยม และยังไม่ปรากฏการกล่าวถึงการศึกษาในแนวทางปฏิฐานนิยม ดังนั้น จากการศึกษาผลงานวิชาการในระดับสากลซึ่งปรากฏแนวทางทั้ง 2 แนวทางในการศึกษา จึงมีความเป็นไปได้ที่จะนำแนวทางปฏิฐานนิยมมาใช้ในการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย ทั้งนี้การศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่อยู่ในแนวทางหนึ่งแนวทางเดียวนั้น ไม่สามารถอธิบายความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม จากความรู้สึกนึกคิดของบุคคล ซึ่งเป็นหัวใจที่สำคัญของการศึกษาถิ่นที่ได้ทั้งหมด ดังนั้นการนำเอาแนวทางการศึกษาทั้ง 2 แนวทางมาผสมผสานในวิธีการศึกษาซึ่งแตกต่างกันไปตามแต่ละบริบทของถิ่นที่ จึงเป็นการบูรณาการองค์ความรู้ที่สมบูรณ์ในทุกมิติ ทั้งการศึกษาที่ต้องเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและความหมายที่ผู้คนให้ต่อปรากฏการณ์ทางสังคมในถิ่นที่ ซึ่งจำเป็นต้องใช้แนวทางปรากฏการณ์นิยมในการสำรวจข้อมูล และการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของการวิจัยด้วยแนวทางปฏิฐานนิยม เกิดการสร้างเครื่องมือและวิธีการศึกษาที่มีความหลากหลายและแม่นยำมากยิ่งขึ้นต่อการศึกษาอัตลักษณ์ถิ่นที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างในประเทศไทยต่อไป

Remarks

- ¹ ดูเพิ่มเติมในงานวิจัย (Dixon & Durrheim, 2004), Twigger-Ross, Bonaiuto และ Breakwell (2003)
- ² คำว่าดาเซอิน (Dasein) หมายถึงสภาวะแห่งการดำรงอยู่ของตัวมันเอง (Existence) เป็นการรวมคำในภาษาเยอรมันของคำว่า Da ที่แปลว่า There และ Sein ที่แปลว่า Being รวมกันคือ Being-There หรือ There-Being
- ³ Resource Description Framework (RDF) ปรากฏวิธีการวิจัยนี้ในงานเขียนของ Gilberto Marzano เรื่อง Using Resource Description Framework (RDF) for description and modeling place identity (Marzano, 2015)

References

- Abdullah, M. (1998). Place Identity: The Visual Image of Saudi Arabian Cities. *Habitat International*, 22(2), 149-164.
- Audi, R.(Ed.). (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (2nd ed.). NY: Cambridge University Press.
- Bernardo José, F & Oliveira, P. (2016). Urban neighborhoods and intergroup relations: The importance of place identity. *Journal of Environmental Psychology*, 45, 239-251.
- Bernardo, F. (2012). *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments*. UAE: Bentham Science Publishers.
- Boonprasong, P. (2019). Place Identity in Use Transformation Process of Old Building in The Old Town. *The Journal of Architectural/Planning Research and Studies (JARS)*, 16(2), 31 - 47.
- Casakin, H., & Bernardo, F. (2012). The role of place identity in the perception, understanding, and design of built environments. [Oak Park, Ill.]: Bentham eBooks. Retrieved from <https://site.ebrary.com/id/10587895>.
- Dixon, J & Durrheim, K. (2004). Dislocating identity: Desegregation and the transformation of place. *Journal of Environmental Psychology*. 24(4), 455-473.

- Erikson, E. H. (1956). *Ego identity and psychosocial moratorium*. US Children Bureau: Publication n° 356. 1-23.
- Fuengfusakul, A. (2003). *Identity: Review of theory and conceptual framework*. Bangkok: National Research Council of Thailand.
- Fitri, M & Triyadi, S. (2015). Community Cultures in Creating the Place-Bound Identity in Musi Riparian, Palembang. *Social and Behavioral Sciences*, 184(May), 394-400.
- Heidegger, M. (2008). *Being and Time*. Translated by John Macquarrie and Edward Robinson. New York: HarperCollins.
- Huovinen, A., Timonen, E., Leino T., & Seppala, T. (2017). Changing urban identities on a discursive map. *City, Culture and Society*, 11(December), 20-28.
- Jacobson-Widding, A. (1983). *Identity: Personal and Socio-Cultural : A Symposium*. N.J., USA : Humanities Press.
- James, W. (1890). *Principles of psychology*. New York, NY: Holt.
- Johnston, R., Gregory, D., Pratt, G. & Watts, M. (2000). *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell Publishing Limited.
- Lewicka, M. (2008). Place Attachment, Place Identity, and Place Memory: Restoring the Forgotten City Past. *Journal of Environmental Psychology*, 28(3), 209-231.
- Lhaspajchimanandh, S & Visuddhangkoon, K. (2018). Phenomenological Attitude in Japanese Philosophy. *Journal of Human Sciences, Faculty of Humanities, Chiang Mai University*, 19(1), 179-207.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge. MA: MIT Press.
- Marzano, G. (2015). Using Resource Description Framework (RDF) for description and modeling place identity. *Procedia Computer Science*, 77, 135-140.
- Mueller, A. (2012). Symbols and place identity: A semiotic approach to internal place branding – case study Bremen (Germany). *Journal of Place Management and Development*, 5(1), 81-92.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. London: Academy Editions.
- Panin, O. (2011). The transferability of Phuan cultural baggage: from Xieng-Khouang to Thai central region basin. *NAJUA: Architecture, Design and Built Environment*, 7(1), 133-164.
- Plodpluang, U. (2013). Data Analysis in Phenomenology Studies. *Nursing Journal of the Ministry of Public Health*. 23(2), 1-10.
- Proshansky, H. (1978). The self and the city. *Environment and Behavior*, 10(2), 147-169.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K. & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57-83.
- Rakngam, N. (2016). The concept of local identity in the context of changes in the era of globalization. *Nakhon Lampang Buddhist College's Journal*, 5(2), 62-74.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion Limited.
- Rapoport, Amos. (1982). *Identity and environment: a cross-cultural perspective*, in *Housing and Identity: Cross-Cultural Perspectives*, edited by James S. Duncan. New York: Holmes and Meier.
- Raymond, C. (2013). Review of Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications (Edited by Lynne Manzo and Patrick Devine-Wright). *Estudios de Psicología*, 34, 345 - 348.
- Ross, C. T., Bonaiuto, M., & Breakwell, G. M. (2003). Identity theories and environmental psychology. *Psychological Theories For Environmental*. Jan2003. 203-234.

- Seamon, D. (2007). *A lived hermetic of people and place: phenomenology and space syntax*. Web site: <https://www.spacesyntaxistanbul.itu.edu.tr>
- Shamai, S. (1991). Sense of place: an empirical measurement. *Geoforum* 22, 347-358.
- Shinbira, I. (2017). *Defining place identity: misurata, Libya*. Web site: <http://eprints.nottingham.ac.uk/id/eprint/47934>.
- Speller, G. (2000). A community in transition: a longitudinal study of place attachment and identity process in the context of an enforced relocation. Unpublished Ph.D. thesis. Guildford: University of Surrey.
- Srichannil, C. (2019). Interpretative Phenomenological Analysis: Quality Criteria. *Journal of Human Sciences, Faculty of Humanities, Chiang Mai University*, 20(1), 189-213.
- Srisaowanunt, A & Inpuntung, V. (2016). Concept of Place and Phenomenology in the Study of Vernacular Architecture. *Built Environment Inquiry Journal Faculty of Architecture Khon Kaen University*, 15(1). 1-20.
- Suwatcharapinun, S. (2012). Re-engaging “Phenomenology in Architecture” rethinking the use of “Root-Identity” and “Units of Analysis. *NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture*. 9(2). 264-283.
- Thaveeprungsriporn, P. (2011). *Kam Kwaam Kit Architecture on architecture theory in the Post Modern*. Bangkok: Li-Zenn Publishing.
- Tuan, Y. (1990). *Topophilia: A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*. New York. United States: Columbia University Press.
- Ujang, N. (2012). Place Attachment and Continuity of Urban Place Identity. *Social and Behavioural Sciences*, 49(2). 156-167.
- Virasaya, J. (2018). Functionalism in Sociology. *Journal Social Science, MCU*, 7(2). 260-272.

